

Rosenlunds återfunna formträdgård

Bilden av en dold anläggning från 1700-talet

Malin Edström och Anna Nystedt

Titel: Rosenlunds återfunna formträdgård – Bilden av en dold anläggning från 1700-talet

Engelsk titel: The Rediscovered Formal Garden of Rosenlund – A Picture of a Concealed Garden from the 18th Century

© Malin Edström och Anna Nystedt

Handledare: Malin Eriksson, SLU, institutionen för stad och land

Examinator: Anna Tandré, SLU, institutionen för stad och land

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet, fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap

Institutionen för stad och land, avdelningen för landskapsarkitektur

Omfattning: 15 hp

Nivå: Grundnivå G2E

Kurs: EX0725, Projekt i landskapsarkitektur

Landskapsarkitekturprogrammet, Ultuna

Nyckelord: 1700-tal, formträdgård, herrgård, Rosenlund, historisk undersökning, svensk trädgårdshistoria

Omslagsbild: Rosenlunds herrgård och platsen där en dold trädgård har återfunnits. Foto: Anna Nystedt april 2014

Publiceringsår: 2014

Publiceringsort: Uppsala

Online publication of this work: <http://epsilon.slu.se/>

Abstract

A formerly forgotten garden next to the manor house at Rosenlund in Jönköping was encountered during a geological radar survey in 2010. About 70 centimeters below the ground level the structure of a formal garden was exposed, probably created soon after raising the manor house around 1790. The aim of this bachelor's thesis is to investigate what Rosenlund's formal garden might have looked like. This is intended to be visualized at a plan, presenting the main characters of the garden, covering the end of the 18th century to the mid-19th century. A historical study was done including literature studies and comparative studies of contemporary manor gardens. Moreover, meeting experts on site and researching their reports on Rosenlund's outdoor environment were important parts. This search resulted in a compilation of the ideals of the 18th century formal gardens. These gardens were geometrically constructed, characterized by a dominating axis and generally influenced by the Baroque and the Swedish Gustavian style ideals. Benefit aspects featured the utility areas as well as the formal parts of the gardens. Plant materials were often shaped as spatial features, especially designed to be delightfully contemplated from above. Experts' interpretations of the geological radar survey and an archaeological excavation, conducted at the site, provided us with information on the specific concealed garden structure at Rosenlund. According to this, assumptions were made regarding dominating elements in this garden. The results are presented in an illustration plan and a description, where each suggested element is motivated and linked to general knowledge on the era as well as the specific site. The results from the geological radar survey sometimes differed from our expectations. This is one of several aspects on methods and results discussed in the end of the thesis.

Sammandrag

En tidigare bortglömd park intill Rosenlunds herrgård i Jönköping påträffades i samband med en georadarundersökning år 2010. Cirka 70 centimeter under mark synliggjordes strukturen av en formträdgård som antas vara anlagd i samband med att herrgården uppfördes omkring 1790. Syftet med denna uppsats är att undersöka hur Rosenlunds formträdgård kan ha sett ut. Målet är att presentera en illustrationsplan som visar anläggningens karaktär mellan 1700-talets slut och 1800-talet mitt. Grunden för arbetet är en historisk undersökning med litteraturstudier, platsbesök, möten med sakkunniga, jämförelser med samtida anläggningar samt studier av rapporter om Rosenlund. Detta gav generell kunskap om det sena 1700-talets trädgårdsideal i formella anläggningar, med axialitet och influenser från barockens och den gustavianska tidens stilideal. Perioden kännetecknas av att nyttoaspekter ofta vävdes in i formträdgården. Växtmaterialet användes också för att skapa former och rum att beundra ovanifrån. Experttolkningar av georadarundersökningen och en arkeologisk utgrävning i Rosenlunds trädgård gav även kunskap om den specifika platsen och en grovstruktur i vår studie. Utifrån detta gjordes antaganden om dominerande element i Rosenlunds formträdgård. Resultatet presenteras i en illustrationsplan med beskrivning, där planens delar motiveras genom återkoppling till platsanknuten och generell kunskap. Georadarundersökningens resultat avvek ibland från våra förväntningar utifrån tidens trädgårdsideal. Detta och andra aspekter på metod och resultat tas upp i en avslutande diskussionsdel.

Innehåll

Introduktion	5
Syfte och frågeställning	5
Avgränsningar	5
Ordförklaringar	6
Metod	7
Platsbesök	7
Möten med sakkunniga	7
Litteraturstudier	8
Studie av samtida trädgårdar	8
Bakgrund	8
Rosenlunds herrgårds historia.....	8
Upptäckten av trädgården	11
Dagens kunskapsläge om trädgården	12
Resultat	15
Det sena 1700-talets trädgårdsideal i formträdgården	15
Gårdar och trädgårdar samtida med Rosenlund.....	19
Så kan Rosenlunds trädgård ha sett ut.....	24
Diskussion	31
Metoddiskussion	31
Resultatdiskussion	31
Felkällor	32
Slutreflektion	33
Frågor att undersöka vidare	34
Referenser	35

Introduktion

År 2010 påträffades en jordövertäckt parkstruktur från 1790-talet eller tiden närmast däromkring intill Rosenlunds herrgård i Jönköping. Detta skedde i samband med en georadarundersökning. I rapporten *Den dolda lustgården* (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 5) står att läsa att undersökningen utfördes i samband med upprustningen av parken väster om herrgården, i syfte att fastställa ett tidigare torps läge och dragningen av den forna landsvägen som ledde till Huskvarna. Den gamla parken täcktes först över då den byggdes om drygt ett halvt sekel efter att den anlagts och ännu en gång då den förändrades på nytt i början av 1900-talet. Detta har enligt rapporten resulterat i en välbevarad parkstruktur cirka en halvmeter under nuvarande marknivå.

Upptäckten är unik då Rosenlund har ett av de tydligaste spåren i landet av en herrgårdspark från 1790-talet. En av få svenska lustträdgårdar från denna tid som finns att skåda idag är den rekonstruerade trädgården på Gunnebo slott, i Mölndal, söder om Göteborg. Det finns dock betydande skillnader dessa två anläggningar emellan, då Gunnebo har karaktär av en slottspark och Rosenlund är ett gott exempel på en herrgårdsanläggning (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 22). Att bilda sig en uppfattning av det trädgårdsideal som gällde för lustgårdar som rådde då Rosenlunds trädgård anlades är inte helt lätt. Under 1700-talet fick den engelska landskapsparken stort genomslag i Europa. Om denna stil finns mycket information och litteratur att hämta, men om formträdgården från samma tid finner vi endast ett begränsat utbud av information.

Ur ett trädgårshistoriskt perspektiv är det intressant att utforska och reda ut hur det sena 1700-talets ideal kan ha tagit sig uttryck i den tidstypiska herrgårdsanläggningen på Rosenlund. Den dolda parkstrukturen är ett nytt bidrag till en tämligen utforskad del av det svenska trädgårdsarvet. Vad kan spåren av den gamla formträdgården säga oss om hur parken sett ut?

Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att ta fram kunskap om hur Rosenlunds trädgård kan ha sett ut från slutet av 1700-talet till 1800-talets mitt och visualisera detta i en illustrationsplan. Som underlag för arbetet studeras andra trädgårdar som speglar formträdgårdarnas ideal vid svenska herrgårdar under den aktuella tiden. Med detta vill vi bidra med ett exempel inom denna ännu relativt utforskade del av den svenska trädgårdshistorien. Studiens frågeställning lyder: *Hur kan Rosenlunds trädgård ha sett ut i slutet av 1700-talet till 1800-talets mitt?*

Avgränsningar

Arbetets huvudmål är en illustrationsplan över hur Rosenlunds trädgård kan ha sett ut i slutet av 1700-talet fram till mitten av 1800-talet. Inom uppsatsen identifieras parkens olika beståndsdelar, på vilket sätt det var tänkt att parken skulle upplevas samt vilka växter och material som kan ha använts.

I de delar av texten där information hämtats från växtlistor i äldre litteratur har en del växtnamn varit svåra att identifiera som arter med modern nomenklatur. I dessa fall har det inte varit möjligt att översätta de ålderdomliga namnen till moderna växtnamn.

Dessa svåröversatta namn som står i litteraturen används alltså utan vidare kommentar i uppsatsen.

Rosenlunds gårdsarkiv är ännu ej funnet. Utforskningar i andra arkiv, som till exempel Riksarkivet eller närliggande gårdsarkiv, har prioriterats bort då detta inte rymdes inom ramen för denna uppsats.

Rörande de anläggningar som undersöktes i jämförande syfte begränsades antalet till tre. De tre anläggningarna – Åsens gård, Östanå och Gunnebo slott – valdes på grund av att de hade flest likheter med Rosenlunds anläggning, för att de ligger rätt i tiden och för att de visade sig vara avbildade på tydliga och tillgängliga kartunderlag.

Ordförklaringar

Under denna rubrik förklaras specifika ord som används i uppsatsen. Innebörden av orden används konsekvent som de beskrivs nedan.

Georadar

Georadar beskrivs i rapporten *Den dolda lustgården* (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 10) som en geofysisk undersökningsmetod som med hjälp av elektromagnetiska radarimpulser skapar en bild av det som finns dolt under markytan. Författarna beskriver att georadar, något förenklat, fungerar ungefär som ett ekolod, men på land. Georadaren sänder alltså ut signaler som studsar tillbaka till utrustningen, vilken i sin tur kan återge en bild av det signalerna studsat emot.

Formträdgård

I uppsatsen används termen formträdgård. Nationalencyklopedins definition av ordet är följande:

Formträdgård, samlingsnamn för den typ av parker och trädgårdar som har en formell geometri och uppläggning och där ofta även växtmaterialet underkastats tuktning och formning för att anpassas till en önskad regelbundenhet. (Nationalencyklopedin 2014a)

Parterr

I uppsatsen används begreppet parterr. *Nationalencyklopedins* definition av ordet är följande:

parterr [-tæ'r] (franska parterre, av par terre 'på marken'), inom trädgårdskonsten benämning på en huvudgrupp av geometriskt ordnade planteringsytor (kvarter), vanligen i direkt anslutning till boningshuset. (Nationalencyklopedin 2014b)

Boské

Begreppet boské används så som det beskrivs i boken *Svensk trädgårdskonst* (Andersson, Jonstoj & Lundquist red. 2000, s. 310): En boské är ett träd- eller buskbevuxet kvarter i den barocka trädgården. Boskén tjänar som fond till parterren. Träden och buskarna är tuktade till en geometrisk form och genom kvarteret kan raka gångar löpa och i boskéns mitt kan en fontän eller staty stå.

Fronton

Enligt *Svenska Akademiens ordbok* (2014-09-11) är en fronton ett triangelformigt, dekorativt byggnadsparti utgörande övre delen av en gavel, placerat över taklisten på huvudbyggnadens långsida, över ett fönster eller över en dörr.

Plate-bande

Begreppet plate-bande används så som det beskrivs i boken *Svensk Trädgårdskonst*:

Buxbomskantad rabatt med lökväxter (grupper), perenna och anuella växter (grupper) samt klippta s.k. topiary-figurer eller friväxande formstarka buskar runt en parterr eller som friliggande lister i en barockträdgård. (Andersson, Jonstoj & Lundquist red. 2000, s. 313)

Metod

Utifrån nedanstående metoder har vi konstruerat en plan över hur Rosenlunds trädgård kan ha sett ut när den stod i sin fulla prakt. Vi har valt att använda oss av flera olika metoder då vi ansåg att det var nödvändigt för att skapa oss en så tydlig bild som möjligt av såväl det som är känt om Rosenlunds forna trädgårdsanläggning, som det sena 1700-talets trädgårdsideal i allmänhet.

Platsbesök

För att få bättre förståelse för platsen vad gäller skala, placering i landskapet och siktlinjer gjorde vi den 23 april 2014 ett platsbesök i Rosenlunds trädgård i Jönköping. Under besöket träffade vi arkeolog Claes Pettersson från Jönköpings läns museum och landskapsarkitekt Björn Kallin från Jönköpings kommun. De är båda engagerade i projektet kring den gamla trädgården. Under detta möte fick vi mycket information om vad man hittat under de arkeologiska undersökningarna. Vi fick också en visning såväl inne i herrgården där man kunde beskåda trädgården genom fönstren från det Gula förmaket som en vandring i själva trädgården där vi blev visade på plats vad man funnit, och på vilka ställen.

Till vänster och i mitten: Vyn från det Gula förmaket i Rosenlunds herrgård. Från dessa fönster skulle trädgården beskådas. Trädgården sträckte sig ned till husen som skymtas i bild. Till höger: Herrgården sedd från platsen där ett fundament hittats. Foto: Anna Nystedt april 2014.

Möten med sakkunniga

Förutom mötet med Pettersson och Kallin hade vi även förmånen att genomföra ytterligare två möten där vi samtalande med Jens Heimdahl, kvartärgeolog på Riksantikvarieämbetet, och trädgårdsarkeolog Anna Andréasson, som är doktorand på

Institutionen för arkeologi och antikens kultur vid Stockholms universitet och arbetar för företaget Archaeogarden. Båda mötena ägde rum den 28 april 2014.

Andréasson är precis som Pettersson och Kallin involverad i de arkeologiska undersökningarna kring Rosenlunds trädgård och är kunnig vad gäller historiska trädgårdar och trädgårdsstilar. Andréasson redogjorde för vad gustaviansk trädgårdsstil innebär och vilka stilideal som var vanliga under den aktuella tiden. Under detta möte spekulerades även i hur trädgårdens olika delar kan ha sett ut och vilka växter som kan ha använts. Vi diskuterade vad som kan vara rimligt och vad som är orimligt att anta. I mötet med Heimdahl som har erfarenhet av utgrävningar i historiska områden och är utbildad inom trädgårdshistoria fick vi vägledning i hur parken kan ha sett ut och använts samt hur tidens tankegångar ska förstås. Han bidrog också med tips på trädgårdslitteratur.

Litteraturstudier

För att sätta oss in i och ta reda på vad man idag vet om Rosenlunds forna formträdgård studerades flertalet rapporter från de arkeologiska utredningarna och utgrävningarna från platsen. Vi tog även del av opublicerat material i manusform. Detta var dels ett bokkapitel om Rosenlunds trädgård skrivet av arkeologerna Andréasson och Pettersson 2014, dels ett bokkapitel om den regionala parkhistorien i Jönköping, skrivet av byggnadsantikvarie Bo E. Karlson 2014.

För att ta reda på information om de rådande stilidealerna för den aktuella tiden konsulterade vi doktorsavhandlingar och annan litteratur om 1700-talets trädgårdsanläggningar, trädgårdsskötsel och växtmaterial.

Studie av samtida trädgårdar

För att få en klarare bild av hur svenska formträdgårdar vid herrgårdar och slott i Sverige såg ut under slutet av 1700-talet valde vi ut ett antal svenska anläggningar från samma tid. Urvalet skedde så att anläggningarna var sådana som kunde tänkas likna, låg i närheten av eller kan ha varit förebild för Rosenlund. De studerades utifrån eventuella växtmaterial, former, beståndsdelar och detaljer. Därefter analyserades vilka av dessa inslag som rimligen kan ha funnits i Rosenlunds trädgård.

Bakgrund

I denna del av uppsatsen presenteras information om herrgården, hur den ser ut, dess historia och dess första ägare. Här återges även huvuddragen i hur man med hjälp av georadarundersökningen återfann trädgårdsstrukturen år 2010, samt tolkningarna av denna.

Rosenlunds herrgårds historia

Nedan berättas om platsens historia omkring den tid då herrgården uppfördes under 1780-talet. Först ges en kort bakgrundsbeskrivning av ägaren och därefter följer en översiktlig redogörelse för herrgårdens uppkomst och utseende.

Ägaren

Baron Gustaf Mauritz Posse (1737-1827) var hovrättsråd vid Göta Hovrätt då han blev ägare till Rosenlund. År 1806 blev Posse även vice president vid samma hovrätt (Adelsvapen-Wiki 2014-04-25). Posse hade via sina professioner vid Göta Hovrätt och sin ställning som baron kontakter runtom i landet och han kan mycket väl ha haft kontakt med konungen.¹ ”Kongl. Svenska Landbruks-Academien” instiftades år 1811 (Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien 2014) och redan år 1812 var Gustaf Mauritz Posse en av de första medlemmarna i akademien (Pettersson 2013, s. 12). Till lantbruksakademien drogs trädgårdsintresserade och från deras experimentplanteringar i Stockholm spreds nytto- och prydnadsväxter i landet (Andréasson & Pettersson 2014).

Terrängkarta med Rosenlunds position markerad. Karta: © Lantmäteriet i2012/901. Bearbetad av Malin Edström och Anna Nystedt. Publicerad med tillstånd.

5 km

Med tanke på baronens kontakter och engagemang kan man se honom som en man av sin tid, uppdaterad om vad som var framstående i landet vad gäller stil och ideal, och även som en engagerad landägare, enligt Karlson och Sörensens (2005, s. 7) formulering i *Antikvarisk utredning, Rosenlunds herrgård*: ”V presidenten G M Posse var en mycket aktiv lantbrukare och Rosenlund blev en mönsterträdgård som fick stor uppmärksamhet.”

Herrgården

Historien om när Rosenlunds herrgård kom att byggas, av vem och hur ägarskiftena har ägt rum står att läsa i *Antikvarisk utredning, Rosenlunds herrgård* (Karlson & Sörensen 2005, s. 7). Herrgården uppfördes av baron Gustaf Mauritz Posse år 1786-1788. År 1786 förvärvade han 65 tunnland, det vill säga cirka 32 hektar mark med ett uppodlat torp, Rosenlund, från sin frus farfar i utbyte mot annan mark (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 8).

Flygfoto över Rosenlunds herrgård från 1934 ur Karlson och Sörensen (2005, s. 7). I stort sett all mark på udden som syns i bilden hörde till Posses ägor. Bilden finns i Jönköpings läns museums bildarkiv. Publicerad med tillstånd.

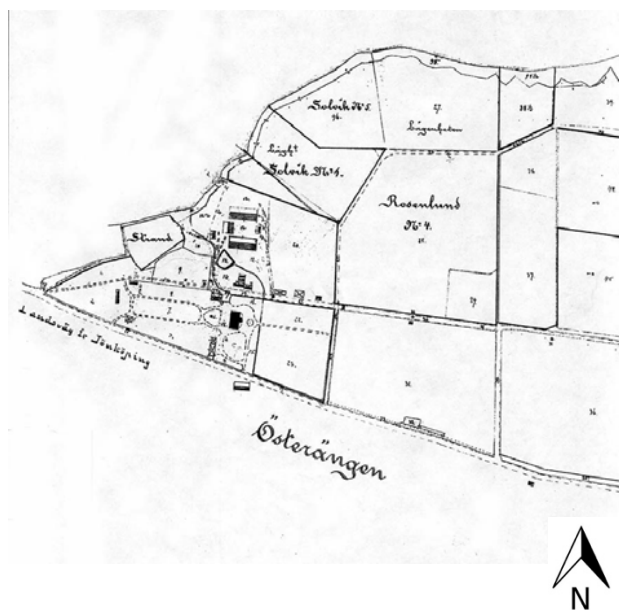
¹ Anna Andréasson trädgårdsarkeolog, Stockholms universitet. Samtal den 28 april 2014.

I rapporten *Åter till Rosenlunds park* (Pettersson 2013) beskrivs herrgårdens utseende och material, vilket speglar hur baron Posse vill uppfattas och hur han väljer att prioritera sina tillgångar. Herrgården är timrad i ett plan med en suterrängvåning av sten. Träfasaden har en ytfinish som ger hela huset intrycket av att det är uppfört helt och hållet i sten. Taket är brutet och beklätt med skiffer, vilket är ovanligt att se (Pettersson 2013, s. 12). Det är ännu inte känt vem eller vilka som ritade byggnaden och trädgården på Rosenlund (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 6). Troligtvis var en och samma arkitekt upphovman till både huvudbyggnaden och trädgården, då det enligt Flinck (1994, s. 54) var vanligt att man gjorde så.

På en gård som Rosenlund kan man förvänta sig att de haft ett gårdsarkiv, men något sådant är ännu ej funnet. I och med detta är de beskrivningar av herrgården som dess besökare och förbipasserande nedtecknat särskilt intressanta. I en antikvarisk utredning av Rosenlunds herrgård (Karlson & Sörensen 2005, s. 5) finns ett citat av Carl Jonas Linnerhielm. Efter att ha besökt Rosenlunds herrgård 1788 beskrev han sin upplevelse av herrgården så här: ”nu får vacker åbyggnad av så lyckliga proportioner, att den verkligen har anseende. Utsikten är skön och vidsträckt”. Detta citat tillsammans med Karlson och Sörensens bedömning av herrgården styrker att Posse var en uppdaterad man i framkant av vad som var modernt:

Rosenlunds herrgård är ett även ur rikssynpunkt värdefullt exempel på en klassicistisk herrgårdsbyggnad från det sena 1700-talet. Ett utmärkande drag är att en medveten planering varit vägledande för dess utformning. Idag förmedlar herrgården till oss de arkitekturideal som var rådande i det sena 1700-talet där byggnader och landskap utgjorde en helhet. (Karlson & Sörensen 2005, s. 19)

Infarten till herrgården ansluter på grund av topografin till herrgårdens södra kortsida från den förbipasserande landsvägen (Karlson & Sörensen 2005, s. 9). Öster om herrgårdsbyggnaden finns ett område som har använts som nyttoträdgård sedan slutet av 1800-talet och det är möjligt, men ej bekräftat, att marken användes på detta sätt även då parken var nyuppförd (Andréasson & Pettersson 2014). Detta är platsen där Rosenlunds rosarium med närmare 500 sorters rosor (Jönköpings kommun u.å.) och ett klonarkiv för rosor ligger idag (Programmet för odlad mångfald u.å.).

Utsnitt av karta över Rosenlunds ägor, ritad av lantmätare C. O. von Gedda 1904. Här är intressant att se parkens tre gångvägar som går väster ut från herrgården. Parkstrukturen på kartan härrör enligt antikvariska undersökningar från mitten av 1800-talet. Kartan visar även förhållandet mellan herrgården, parken, ladugården och vägen som leder ut till ägorna i öst. Bild ur Andréasson, Pettersson och Winroth (2011, s. 15). Original i Stadsbyggnadskontorets arkiv, Jönköping. Publicerad med tillstånd.

I den antikvariska utredningen (Karlson & Sörensen 2005, s. 12) kan man läsa om hur trädgården var placerad i landskapet och i förhållande till herrgården. Väster om herrgården vette den forna formträdgården snett ned mot Vättern i norr och Jönköpings stad i söder. Där Posses formträdgård en gång stod i sin prakt finns idag endast en gräsbeklädd yta med ett antal stora, solitära träd. Vidare är det intressant att läsa att herrgårdens huvudentré ligger på byggnadens östra sida, att det finns sidoingångar på vardera kortsida av herrgården, vilka troligen funnits där även på 1700-talet och att det idag även finns en ingång som vetter västerut mot platsen där den forna formträdgården låg. Denna ingång är dock enligt utredningen upptagen så sent som på 1900-talet.

Att det inte fanns någon dörr direkt ut mot formträdgården innan 1900-talet beror sannolikt på att parken inte främst användes till att vistas i, utan skulle beskådas inifrån herrgårdens övervåning (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s 23).

Upptäckten av trädgården

Som tidigare nämnts gjordes en georadarundersökning i parkområdet intill Rosenlunds herrgård år 2010. Resultaten av undersökningen betecknades som häpnadsväckande, då man utöver det eftersökta torpet och landsvägen även fann tydliga, geometriska spår av en formell trädgård intill herrgårdsbyggnaden (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 5).

Karteringsbild från georadarundersökningen med tolkningar av samtliga strukturer. Tolkning av Anna Andréasson, Claes Pettersson och Lars Winroth. Sammanställning: Lars Winroth. Bild ur Andréasson, Pettersson och Winroth (2011, s. 12). Kartunderlag: © Lantmäteriet, i2014/764. Publicerad med tillstånd.

Karteringsbilden ovan visar tolkningen som gjorts av georadarbilderna. I rapporten står att läsa att spår av tre ovanpå varandra liggande parkstrukturer från olika tider påträffades här. På 0,6 – 0,7 meters djup finns spår av en formell trädgård från slutet av 1700-talet. Det finns tydliga tecken på att denna anläggning förändrats under mitten av 1800-talet. Formerna i trädgården mjukades då upp och tycks vara inspirerad av den så kallade tyska stilen. Ungefär 0,3 meter under markytan finns en förenklad anläggning från 1900-talet med tydliga gångstråk (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 13-15).

I rapporten *Den dolda lustgården* (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s.15) finner vi även en karteringsbild med strukturer endast från den anläggning som ligger på 0,6 – 0,7 meters djup, alltså den äldre, formella trädgården som baron Posse anlade. På detta djup uppträder en mycket påtaglig symmetri. Trädgårdsstrukturen samspelar på ett tydligt sätt med herrgårdsbyggnaden. I rapporten framgår att allt tyder på att trädgården och byggnaden tillsammans utgör en arkitektonisk helhet. Vidare beskriver författarna att det som tydligast sammankopplar byggnad och trädgård är de stenkantade parterrer som är belägna i byggnadens närhet; dessa har ett avstånd mellan varandra som är detsamma som bredden av frontonen på byggnaden. Gångsystemet i parken samspelar också med huset då gångarna är placerade i linje med husgavlarna. Vidare fynd som gjorts i parken är tydliga spår efter en oval damm i anläggningens norra del, rester av en skadad husgrund sydöst om huvudbyggnaden och spår från en mängd trädgropar i hela anläggningen.

Dagens kunskapsläge om trädgården

Experters tolkning av georadarbilderna från Rosenlunds trädgård och den kompletterande arkeologiska utgrävningen återges i rapporten *Den dolda lustgården* (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 15). Nedan redogörs för vad vi idag kan veta om hur Rosenlunds formträdgård såg ut då den var nyanlagd.

Karteringsbild från georadarundersökningen, med tolkningen av strukturer från den formella 1700-talsträdgården. Tolkning av Anna Andréasson, Claes Pettersson och Lars Winroth. Sammanställning: Lars Winroth. Bild ur Andréasson, Pettersson och Winroth (2011, s. 15). Kartunderlag: © Lantmäteriet, i2014/764. Publicerad med tillstånd.

Gångvägar

Georadarbilderna och kompletterande utgrävningar visar hur gångvägarnas skelett ser ut. Närmast huvudbyggnaden ligger en grusplan som fortsätter ut i två av tre parallella gångvägar med en yta av mörkt, brun-rött, svallat grus.²

Två av gångvägarna utgår från en tänkt linje i liv med huvudbyggnadens gavelsidor och den tredje i norr är dubbel, vilken enligt Andréasson sannolikt utgjorde en promenadväg och en väg för transport.³

Parterrer

Den tydligaste markeringen på georadarekot visar var två stycken parterrer har legat. Deras sandstensomgärdade kanter är bevarade knappt 50 centimeter under nuvarande marknivå (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 23). Båda parterrererna består av en dubbel kantstensrad med 1,2 meters (2 alnars) mellanrum. Utifrån georadarekot och de uppgrävda sandstenskanterna bedömer Pettersson och Andréasson att de dubbla stenskanterna som löper kring parterren på 1,2 meters avstånd sannolikt omgärdade en plate-bande (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 23).

Trädgropar

I tolkningen av georadarbilderna från trädgården kunde experterna skönja en mängd planteringsgropar (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 23). Dessa tyder på att omfattande markbearbetning och plantering ägt rum. Experterna fann att planteringsgroparna tenderar att vara större och djupare i trädgårdens västra del. En särskilt intressant grop ligger i parkens mittaxel cirka 230 meter från herrgården; den är tre gånger fyra meter bred och lång och en och en halv meter djup (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 24-25).

Trädgrop från utgrävningen i parken. Den mörka jorden indikerar centrum i planteringsgropen. Bild ur Pettersson (2013, s. 19).

Foto: Claes Pettersson, Jönköpings läns museum 2013.

Publicerad med tillstånd.

Dammen

I trädgårdens yttre, nordvästra del framträdde tydliga spår av en damm med hjälp av georadarundersökningen. Pettersson (2013, s. 18) rapporterar att ett tätande lerlager identifierades i dammens botten vid utgrävningen. Ovanpå detta hade sediment ansamlats i och med att dammen togs ur bruk. Överst i profilen rapporterades fyllnadsmassor med inblandning av hushållsavfall. Enligt Pettersson är det ännu inte fastställt huruvida dammen togs ur bruk i samband med att den byggdes om i mitten av 1800-talet, eller senare.

Utgrävning av dammen. Anna Andréasson antecknar lagerföljden i jordprofilen. Ett tätande lerlager ligger direkt på moränen. Ovanpå detta följer ett ansamlat lager av sediment från den tid då dammen övergavs. Överst i profilen finns fyllnadsmassor med inblandning av hushållsavfall. Bild ur Pettersson (2013, s. 18).

Foto: Claes Pettersson, Jönköpings läns museum 2013. Publicerad med tillstånd.

² Claes Pettersson arkeolog, Jönköpings läns museum. Samtal den 23 april 2014.

³ Anna Andréasson trädgårdsarkeolog, Stockholms universitet. Samtal den 28 april 2014.

Dammen antas vara en fiskdamm då det var på modet att ha inslag i parken som kunde vara till nytta och för att ett fragment av ett fiskfjäll hittades under utgrävningen av dammen (Pettersson 2013, s.10). Fiskfjället har undersökts av Annica Cardell och bedöms tillhöra familjen karpfiskar, som var vanliga att odla i dammar under 1700-talet för att säkra tillgången på färsk fisk (Pettersson 2013, bilaga 6).

Husgrund

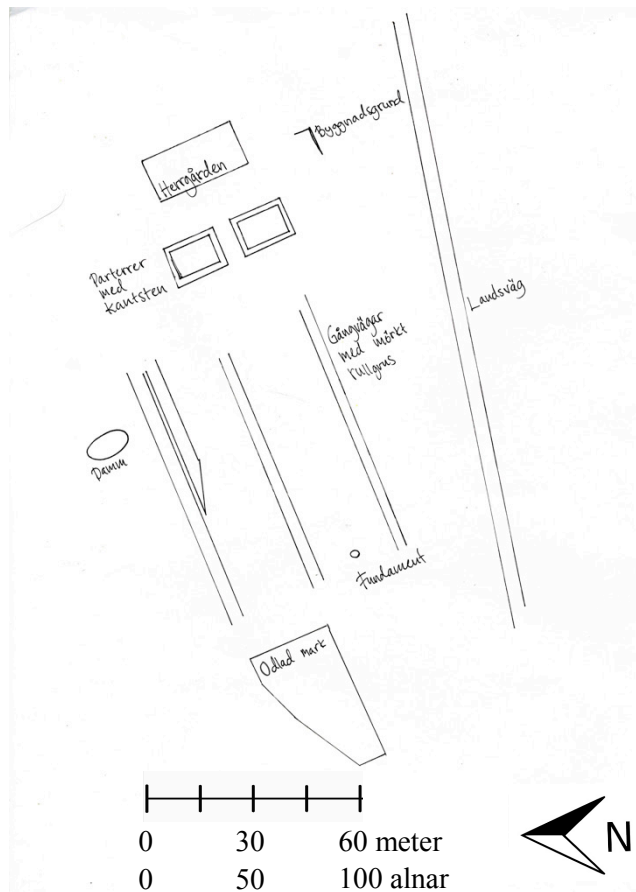
Hörnet av en husgrund med rännal har grävts fram som en bekräftelse på tolkningen att det fanns en husgrund (Pettersson 2013, s. 17). Huset som stått här skulle kunna vara ett lusthus eller ett orangeri, men experterna lutar åt att det var ett orangeri. De menar att det kunde förväntas av en gård som Rosenlund att ha åtminstone ett enklare orangeri (Andréasson & Pettersson 2014, s. 8). Antagandet bygger på orangeriernas tilltagande vanlighet vid den aktuella tiden (Flinck 1994, s. 49 se Andréasson & Pettersson 2014, s. 8).

Utgrävning av husgrund. Välbevarad husgrund av rullsten med rännal. Bild ur Pettersson (2013, s. 17). Foto: Claes Pettersson, Jönköpings läns museum, 2013. Publicerad med tillstånd.

Fundament

Vad som antogs vara en planteringsgrop visade sig vid utgrävningen av denna vara ett runt lerbundament. Detta ligger i trädgårdens mittaxel och antas ha burit någon form av blickfång, till exempel ett solur, en staty eller en mindre vattenkonst (Pettersson 2013, s. 18).

Skiss över strukturer som med säkerhet har funnits i Rosenlunds formträdgård. Mått från Lars Winroths kartsammanställning på s. 12. Illustration av Anna Nystedt.

Mått

Hela trädgårdens längd är från herrgårdsbyggnaden till trädgårdens slut omkring 320 meter. Parterrerna framför herrgården mäter 15 gånger 11 meter. Avståndet mellan de centrala gångvägarna är cirka 23 meter. Dammen är 13,2 gånger 6 meter stor. Måtten är mätta i strukturerna i georadarbilderna.

Siktlinjer

Andréasson och Pettersson presenterar en teori om att parken anlagts så pass låg och öppen i den centrala delen att den blottade en siktlinje mot de avskogade klippbranterna vid Odensberg som bildade en del av parkens fond (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 24; Andréasson & Pettersson 2014). Hur det avskogade landskapet tedde sig i trakten av Rosenlunds herrgård i 1700-talets Jönköping kan betraktas på en akvarell av Jonas Carl Linnerhielm, målad 1790. Målningen ägs av Jönköpings läns museum och finns avbildad i Karlson och Sörensen (2005, s. 5).

Resultat

Nedan presenteras resultatet av litteraturstudier, kartundersökningar och möten med sakkunniga. Resultatet är indelat i tre delar, med ett avsnitt för varje del: Det sena 1700-talets trädgårdsideal i formträdgården, Gårdar och trädgårdar samtida med Rosenlund och Så kan Rosenlunds trädgård ha sett ut. Det sena 1700-talets ideal beskrivs utan vidare kommentarer, medan de samtida trädgårdarna introduceras och kommenteras i en direkt följande analys efter varje gård. Slutligen visas plankartan över hur trädgården kan ha sett ut. Planen förklaras del för del, med tillhörande motivering och analys.

Det sena 1700-talets trädgårdsideal i formträdgården

I detta avsnitt redogörs för trädgårdsidealet i formträdgården. Först beskrivs den gustavianska stilen, därefter introduceras 1700-talets mest inflytelserika arkitekter gällande trädgårdars utformning. Tiden då Rosenlunds formträdgård anlades sammanfaller med den så kallade gustavianska stilen inom arkitektur, konst och inredning. Stilen, som har namn efter kung Gustav III (1746-1792), sammanföll enligt Nilsson (2014) med Gustav III:s tid som regent (1771-1792) och varade sedan ytterligare en kort period in på 1800-talet. Den gustavianska stilen hade mycket troligt en stor inverkan på Rosenlunds trädgårdsutformning. Efter beskrivningen av den gustavianska stilen kommer tidsenliga ideal gällande trädgårdens olika element att presenteras i följande ordning: struktur, terrassering, orangeri och nytta. Slutligen berörs växter som hörde hemma i 1700-talets lustträdgård.

Gustaviansk stil

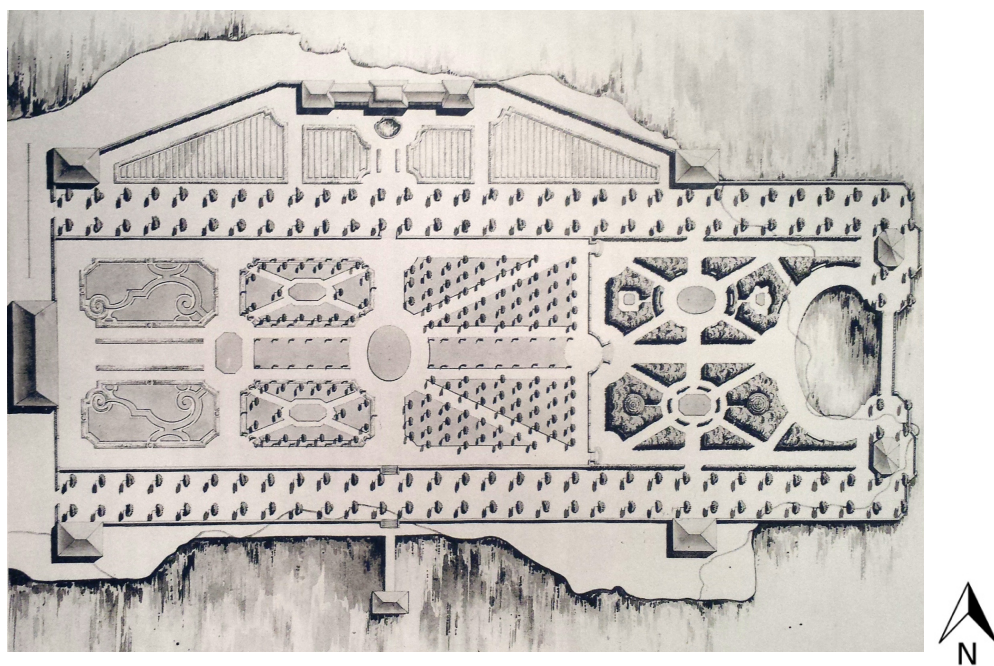
Håkan Groth berättar i boken *Nyklassicismen i Sverige* (Groth 2000, s. 9-10) om den gustavianska stilen cirka 1770-1785 och den sengustavianska stilen cirka 1785-1810. Den gustavianska stilen var enkel, rak och symmetrisk. Den sengustavianska stilen är i stora drag likadan, men påverkad av franska och grekiska, klassicistiska ideal och antika element. Detta beror på att stilen i hög grad formades efter Gustav III:s resa till Italien 1783-1784. Groth berättar vidare att konungen på sin resa fick se och inspireras av utgrävningarna i Pompeji och Herculaneum och de stora italienska samlingarna med antik konst i landet. Med sig från Italien fraktade Gustav III antika statyer hem till Sverige.

Nationalencyklopedin (Nilsson 2014) talar om den gustavianska stilen som den svenska, nationella motsvarigheten till det tidigaste stadiet av nyklassicismen. Liksom i barocken arbetar man fortfarande med tydligt ordnade stilträdgårdar, med parterrer, boskéer och en påtaglig symmetri. Vidare beskriver Nilsson att till skillnad från den pompösa föregångaren, är den gustavianska stilen enklare med mindre detaljrikedom, och formerna blir mer geometriska.

Växtematerialet skiljer sig också stilarna emellan på så vis att det under den gustavianska tiden blir populärt att ta in nyttoväxter i stilträdgården, vilket inte förekom under barocken då stilträdgården endast skulle vara vacker att beskåda.⁴

Framstående arkitekter

De mest inflytelserika arkitekterna under 1700-talets senare hälft var Carl Hårleman (1700-1753), Carl Fredrik Adelkrantz (1716-1796) och Jean Eric Rehn (1717-1793) (Flinck 1994, s. 54). Magnus Olausson (2000, s. 81-85) skriver i *Svensk Trädgårdskonst* att Adelkrantz var en framstående arkitekt som kom att bära stilen för sin tid på ett högst representativt sätt. En av de anläggningar han ritade en plan till år 1768 som väl visar tidens ideal är Sparreholms slott i Södermanland. Vidare berättar Olausson hur detaljeringsgraden i trädgården ökar med minskande avstånd till huvudbyggnaden, men att höjden på växtematerialet däremot ökar med ökat avstånd till huvudbyggnaden.

Ritning över Sparreholm av Carl Fredrik Adelkrantz. Planen visar bland annat broderiparterrer, gräsparterrer med dekorativa gångar, en trädodling, en terrassering, två boskéer och slutligen en damm. Bild ur Flinck (1994, s. 53), kartan tillhör Nordiska museet. Publicerad med tillstånd.

Trädgårdselement

Nedan beskrivna trädgårdselement och stilströmningar var vanliga att finna i formträdgårdar under det sena 1700-talet.

⁴ Anna Andréasson trädgårdsarkeolog, Stockholms universitet. Samtal den 28 april 2014.

Struktur

Under 1700-talet arbetade trädgårdsplanerarna hårt med att skapa olika rumsligheter med hjälp av växtligheten. För att kunna göra detta krävdes stor skicklighet och förståelse för växternas egenskaper och hur de utvecklades över tid. Detta menar Åsa Ahrland (2005, s. 89), som också beskriver kravet på perfektion i 1700-talets formträdgårdar, där skötsel och rensning av växtmaterialet var centrala delar.

Barockens trädgårdsideal var fortfarande gällande under 1700-talets andra hälft, men stilen var förenklad. Den engelska landskapsparken gjorde sitt intåg i Sverige och tog plats vid många herrgårdar, men parallellt med det stora genomslaget fanns i de flesta fall även en stilträdgård placerad allra närmast huset (Mårtensson red. 2002, s. 14). Denna var ofta indelad i kvarter med gångar, vilka var kantade med pyramider av klippt gran och/eller alléer av lind eller lönn. Även valvgångar av dessa lövträd förekom (Mårtensson red. 2002, s. 85-86).

I *Den osynliga handen* återberättar Ahrland (2005, s. 46) hur trädgårdsmästarna Johan Ahlich och Peter Lundberg i sina böcker, som var storsäljare under 1700-talet, ger råd om att en trädgård skall vara placerad i ett lugnt söderläge, med direkt närhet till byggnaden, att den skall vara uppdelad i en köksträdgård, fruktträdgård och en lustträdgård. Vidare berättar Ahrland att komplexiteten i lustträdgården är högre än i de andra delarna av gården. I lustträdgården kan man hitta buxbomsritningar, boskéer, häckar, båggångar, rabatter, formklippta figurer och alléer (Andersson, Jonstoj & Lundquist red. 2000, s. 312).

I formträdgården var det populärt att anlägga engelska gräsparterrer, vars huvudkomponent var just gräs, dekorerat med gångar eller buxbomsslingor. Dessa kantades vanligtvis av plate-bandes (Andersson, Jonstoj & Lundquist red. 2000, s. 312).

Terrassering

I boken *Trädgårdspraxis År 1754* påtalar Peter Lundberg (Mårtensson red. 2002, s. 85-86) vikten av att anlägga trädgården på jämn mark. Han beskriver hur platsen noggrant ska mätas ut till både längd och bredd och hur man helst ska jämna ut den med hjälp av vattenpass för att få den helt plan. Om den aktuella platsen är ojämn förordar han att denna bör fyllas ut, och finns det inte möjlighet att jämna ut hela trädgården rekommenderar han att dela in platsen i terrasser.

Orangeri

Odling i orangerier var det mest avancerade och förmodligen det dyraste sättet att bedriva odling (Ahrland 2005, s. 82). Vid en herrgård eller ett slott hade ägarna i regel ett sådant leverne som påbjöd luxuösa middagsbjudningar och de efterfrågade växter som krävde skötsel i orangeri (Ahrland 2005, s. 136). Andréasson påtalar att det var mycket modernt att ha orangeriväxter i urnor i trädgården under sommaren.⁵ Ahrland (2005, s. 85, 87) beskriver hur orangeriväxterna odlades i orangeriet och förvarades där under vintern. Sedan bars krukor med träd och blomster ut på en orangerigård eller dekorativa platser i trädgården. Ahrland förklarar vidare hur orangeriet även kunde användas som drivhus för arter som blåsippan, primulaarter, ranunkler av olika slag, lövkojor, bellis och luktkviol.

I *Trädgårdspraxis År 1754* rekommenderar Lundberg ett antal växter som han anser vara lämpliga att ha i ett orangeri. De växter som tycks ha stått högst i rang är pomerans- och citronträden. Om dessa skriver han så här:

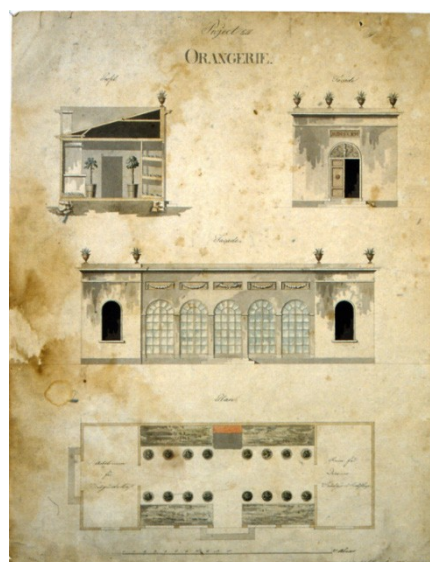
---

⁵ Anna Andréasson trädgårdsarkeolog, Stockholms universitet. Samtal den 28 april 2014.

Pomerantz- och citronträden – Vilka äro de förnämsta, som pryda ett orangerie, vilket namnet i sig själv ger tillkänna, och dessa träden för sin sköna delicata frukt och sitt stadigvarande blomstrande, behålla priset före andra. (Mårtensson red. 2002, s. 99)

Andra växter som nämns av Lundberg och som hörde hemma i ett orangeri är: granaträdet, fikonsträdet, cypressträdet, corallträdet, förgylte-buxbomen, cederträdet, bonenträdet, det syriska äppelträdet, celasterträdet, lagerbärträdet, myrten, olivträd, oleanderträd, sejdeblast, grönt ebenträd, aloer och ficus (Mårtensson red. 2002, s. 99-105).

Ritning över ett aldrig uppfört orangeri vid Gripenberg. Denna ritning ger en god uppfattning om hur ett orangeri intill en herrgårdsvilla eller ett slott kunde konstrueras under 1700-talets slut. Ritningen är enligt Karlson (2014) utförd 1813 av arkitekten Samuel Enander. Bild ur *Tillbaka till Rosenlunds park* (Pettersson 2013). Ritningen tillhör Gripenbergs gårdsarkiv. Publicerad med tillstånd.

Nytta i formträdgården

Vid mötet med Andréasson berättar hon om hur det under 1700-talet blev modernt att vara en god hushållare. Hon talar om att det mycket väl kunde vävas in nyttoaspekter även i formträdgården. Detta hade mycket att göra med fysiokratismens intåg i landet – att vara en god hushållare var inte bara lönsamt utan markerade även status.⁶ Även Heimdahl stärker teorin om att nyttoaspekten var viktig i dåtidens formträdgårdar. Som exempel berättar han att man kunde odla kål i sina parterrer. Detta gällde förmodligen inte finparterrererna närmast huvudbyggnaden i trädgården, utan parterrer längre bort från huset. Ett annat exempel han ger är att det i Sverige förekom att man använde sig av lingon istället för buxbom, då lingon växte bättre än buxbom i det svenska klimatet. Vidare beskriver Heimdahl hur fruktträd och bärbuskar fick ett genomslag under 1700-talet i och med att priset på socker sjönk och att man därmed kunde sylta, safta och söta de frukter och bär som skördades.⁷

Enligt Flinck (1994, s. 49) gällde idéerna om att vara en god hushållare såväl enskilda personer som landet i stort. Vidare talar hon om att detta var ett ideal som inte fanns på 1600-talet, då endast de stora godsägarna odlade frukter och grönsaker i någon mer betydande mängd.

En slotts- eller herrgårdsträdgårdsmästares viktigaste uppgift var enligt Ahrland (2005, s. 136) att odla fram frukt, grönsaker och kryddor som användes i hushållet eller för försäljning. Ahrland menar att denna nyttoodling var nödvändig för att försörja uppdragsgivarens påkostade livsstil som innefattade ett rikt sällskapsliv där, som tidigare

⁶ Anna Andréasson trädgårdsarkeolog, Stockholms universitet. Samtal den 28 april 2014.

⁷ Jens Heimdahl kvartärgeolog, Riksantikvarieämbetet. Samtal den 28 april 2014.

nämnts, fina måltider var en viktig del. Vattenmelon var exempelvis ett väldigt uppskattat och högst modernt inslag på det finare middagsbordet under det svenska 1700-talet (Ahrland 2005, s. 79).

I *Trädgårdspraxis År 1754* skriver Lundberg (Mårtensson red. 2002, s. 18) att det på 1700-talet kom ut flertalet trädgårdsböcker som förordade den nyttiga trädgården. Dessa böcker talar om vikten av att trädgårdsmästaren bör odla grönsaker och rotsaker eller driva upp träd som ger frukt. För att driva upp den bredd av växter som förväntades använde sig trädgårdsmästaren av odlingsbänkar, berättar Ahrland (2005, s. 79). Vidare beskriver Ahrland att det fanns kallbänkar som endast skyddades mot kyla vid behov samt varmbänkar, som fungerade på så sätt att de fylldes med halm och färskt gödsel, vilket gjorde att temperaturen under de första dagarna kunde uppgå till 50-60°C och att den sedan kunde förbli omkring 20-30°C.

I *Svensk Trädgårdskonst* berättas om att Adelcrantz ritade två förslag till stilträdgården på Sparreholm år 1765 och 1767 samt ett förslag till Sturefors år 1766 (Olausson 2000, s. 85-86). Samtliga planförslag innehåller parterrer fyllda av regelbundet planterade träd, vilka Olausson tolkar som troliga fruktträd. Olausson stödjer sin argumentation på vetenskapen om Adelcrantz engagemang i Vetenskapsakademien där han förordade ”aktiv lanthushållning” (Olausson 2000, s. 85-86). Rörande fruktträd sade han år 1773:

Näst åkerbruket vet jag likväl intet arbete som för Lantmannen så skulle löhna sig mödan som trädskötsel. Ett fullvuxet äppelträd behöfver ej större utrymme, än 10 å 12 alnar i fyrkant. (Olausson 1993, s. 366).

Växter som hörde hemma i 1700-talets lustträdgård

Ahrland refererar i *Den osynliga handen* till Lundberg och menar att buxbom var en av de viktigaste karaktärsväxterna i 1700-talets formträdgård (Ahrland 2005, s. 92).

Buxbomen användes till att bygga upp rumslighet och struktur, och i de tidsenliga gräsparterrererna planterades den i dekorativa mönster (Andersson, Jonstoj & Lundquist red. 2000, s. 312).

Under 1700-talet reste Carl von Linné (1707-1778) och hans lärjungar runt i världen och inventerade växter varpå de bland annat introducerade de nordamerikanska park- och nyttoträden i Europa. I och med detta fick under denna tid det friväxande prydnadsträdet en ny betydelse i trädgårdar och parker (Lundquist 2011). Även många perenner infördes från Nordamerika, varav några är höstflox, amerikanskt kermesbär, kanadensiskt gullris och inte minst jordgubbar (Lundquist 2011).

I *Trädgårdspraxis År 1754* kan man läsa om vilka lökar och perenner Lundberg ansåg praktfulla i en lustträdgård. Bland annat nämner han tulpaner, hyacinter, tacetter, narcisser, kejsarkronor, engelska iris, krollilja, liljor, kungsängsilja, tidlösor, och ranunkel (Mårtensson red. 2002, s. 88-91). Lundberg radar dessutom upp en mängd sommarväxter som, även om de inte ansågs lika praktfulla som ovanstående, även de hörde hemma i lustträdgården. Exempel på dessa är tusensköna, ringblomma, indiansk krasse, indiansk peppar, solonäpplen, kärleksäpplen, och sammetsblomster (Mårtensson red. 2002, s. 93). Flinck (1994, s. 54) ger även exempel på att flertalet rosor användes i formträdgården.

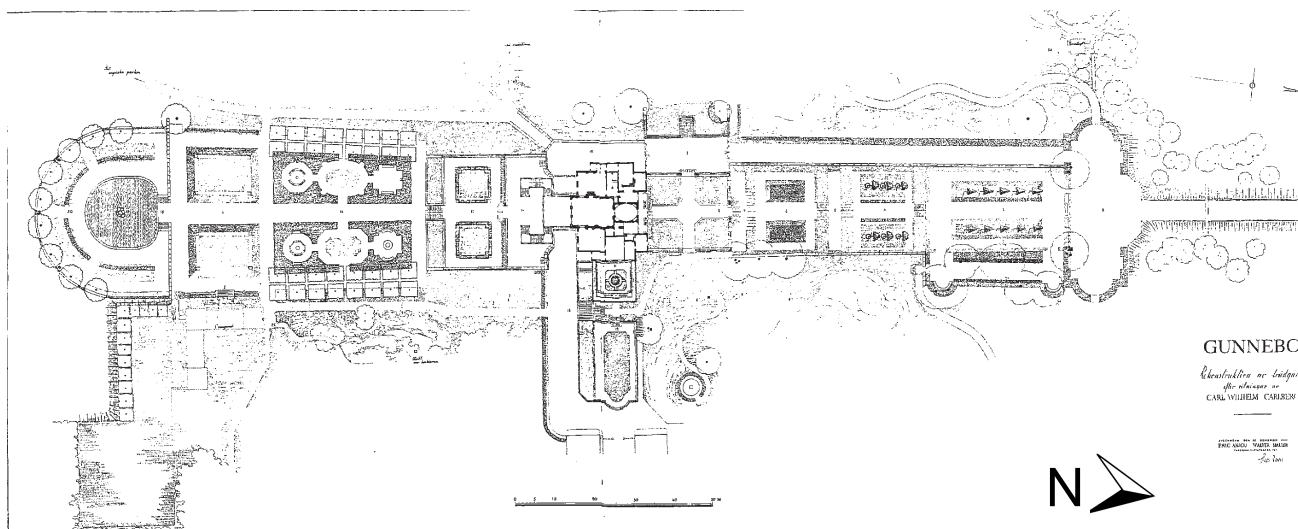
Gårdar och trädgårdar samtida med Rosenlund

För att förstå hur Rosenlunds formella trädgård kan ha varit uppbyggd redogörs nedan för tre samtida gårdar. Dessa gårdar är Gunnebo – en slottsanläggning söder om Göteborg, Östanå – en herrgårdsbyggnad i närheten av Gränna i samma storleksklass som Rosenlund och Åsens gård – en herrgård som ligger nära Rosenlund

storleksmässigt, geografiskt och tidsmässigt. Först presenteras anläggningarna och i direkt anslutning till var och en av dem analyseras deras likheter med Rosenlunds trädgård.

Gunnebo

Gunnebo slotts stilträdgård, uppbyggd på ett tidsenligt sätt med tydlig axialitet och av element så som parterrer, boskéer och damm. Rekonstruktionsförslag för Gunnebos trädgårdar av Walter Bauer 1949. Källa: Länsstyrelsen i Västra Götalands län och Mölndals stad (2007, s. 79). Publicerad med tillstånd från Gunnebo slott.

Det ståndsmässiga sommarresidenset Gunnebo slott är uppfört av köpmannen John Hall i Mölndal söder om Göteborg. I princip allt i hela anläggningen, från köksträdgården till orangeri och möbler, ritades av den dåvarande stadsträdgårdsmästaren i Göteborg, Carl Wilhelm Carlberg (1746-1814) under 1780- och 90-talen (Wærn 2000, s. 89).

Trädgårdarna kring Gunnebo är uppdelade i tre delar; köksträdgård, stilträdgård och engelsk park. Denna uppdelning var vanlig för tiden.

I orangeriet på Gunnebo kunde man finna ansevärd mängder citron, pomerans och apelsin, där fanns över 100 träd och plantor. Andra träd som fanns i orangeriet var mandel, mullbär, lager och oliv; därtill hade gården så många som 125 ananasplantor i krukor (Wærn 2000, s. 90).

Trädgården anlades på traditionsenligt sätt i symmetri med byggnaden och var till för att beskåda och njuta av. På Gunnebos hemsida berättas om stilträdgården att den är ”rikt utsmyckad med möbler, statyer, prakturnor och exotiska växter.” (Gunnebo Slott och Trädgårdar u.å.). I huvudplanen uppförd av Carlberg kan man se element som formklippta träd och boskéer samt terrasser, trappor och murar (Länsstyrelsen i Västra Götalands län och Mölndals stad 2007, s. 80).

Analys av koppling mellan Gunnebo och Rosenlund

Gunnebos stilträdgård ger förståelse för det sena 1700-talets ideal med enkla, raka former i den stora skalan och utsmyckningar samt vackra växter i den mindre skalan. Här kan vi se exempel på axial uppbyggnad, indelningar i kvarter och få större förståelse för hur en trädgård som är tänkt att betraktas från ovan är konstruerad. I Gunnebos stilträdgård använde man sig av statyer och urnor för att smycka trädgården, vilket var typiskt för tiden. Detta är intressant med tanke på Rosenlunds fundament som man ännu inte vet vad det visade upp.

Även om det på Rosenlund troligtvis inte funnits tillnärmelsevis lika stora kvantiteter orangeriväxter som på Gunnebo, så är det av värde att notera vilka arter som användes.

I enlighet med Lundbergs rekommendationer om terrassering (Mårtensson red. 2002, s. 85-86) är stilträdgården indelad i terrasser för att undvika lutande trädgårdsytor. Detta kan noteras vid en närmare titt på Bauers rekonstruktionsförslag för trädgården och i Petterssons bild nedan som visar en vy över Gunnebo trädgård.

T.v. Vy över Gunnebos formträdgård. Mittgången utgör en tydlig mittaxel, formerna är enkla och dekorativa och detaljeringsgraden är högst närmast huvudbyggnaden. Trädgården är indelad i terrasser för att varje del i trädgården ska vara helt plan. Foto: Claes Pettersson 2013. Publicerad med tillstånd.

T.h. Gunnebo slotts rekonstruerade parterrer med plate-bandes av klippt buxbom och blommor. Urnor används som dekoration i trädgården. Foto: Claes Pettersson 2013. Publicerad med tillstånd.

Östanå

Kartutsnitt ur Karlson (u.å.) över Östanå herrgård. Denna detaljerade karta, ritad av Nils Johan Liebeck 1768-1769, visar tydligt utformningen och strukturen av en 1700-talsanläggning i liknande storlek som Rosenlund. Karta: Lantmäteriet. Publicerad med tillstånd.

Antikvarie Bo E. Karlson (2014) skriver att Fredrik Ulrik Hamilton anlade Östanå herrgård i Gränna socken omkring två decennier innan Rosenlunds herrgård byggdes. Åren 1768-1769 ritade Nils Johan Liebeck en karta över bebyggelsen och parken som enligt Karlson ännu inte stod klar då kartan gjordes. Denna ritning, tillsammans med tillhörande kartbeskrivning, ger kunskap om parkens utseende och dess odlingar. Karlson har i ett manuskript (Karlson u.å.) till boken *Stormaktsstaden Jönköping 1614-2014* tolkat de svårtydda beskrivande texterna till kartan. De versala bokstäverna betecknar ett område på kartan och de gemena bokstäverna betecknar delar eller en viss typ av odlingar inom områdena.

Enligt Karlson (u.å.) fanns en kvartersindelad köksträdgård (B1, endast B på kartan), omgiven med häckar av liguster, vinbär och krusbär. Kvarteren är markerade med bokstaven a på kartan. I köksträdgården fanns odlingar med jordgubbar (a), sparris (c) och ananasbänkar (c). Mellan de odlade kvarteren (a) fanns gångar av sand (b). Nyttoträdgården innehöll bland annat en humlegård (C2, finns omnämnd i manuskriptet, men vi kan ej finna beteckningen på kartbilden), fruktträdgård (C1) och trädskolegård (B2). Ytterligare en köksträdgård (B3) nämns i manuskriptet, men inte heller denna kan vi finna på kartbilden. I denna köksträdgård fanns bland annat drivbänkar och kålodling. Öster om huvudbyggnaden på Liebecks karta ses ritningen över den planerade lustträdgården (D) ”bestående af. 52 träd” (Karlson u.å.).

Analys av koppling mellan Östanå och Rosenlund

Den detaljerade kartan över Östanå ger en uppfattning om hur en herrgårdspark från 1700-talet i samma skala som Rosenlund kunde vara utformad enligt det rådande trädgårdsidealet.

Nyttoväxterna upptar en ansenlig del i denna anläggning. Fruktträdgårdens placering är en intressant aspekt som går att ta med sig i spekulationerna kring Rosenlunds trädgård och dess komposition. Intressant är också att man här på Östanå, precis som på Gunnebo, odlade ananas.

Vi tolkar kartan över Östanås lustträdgård (D) som att kvarterens ljusa, centrala partier kan bestå av lågt klippt gräs, och att den omgärdande, mörkare bården är en plantering av dekorativt slag, till exempel en blomsterbård eller klippt häck. Utifrån kartan antar vi att lustträdgården är terrasserad österut från huvudbyggnaden, på ett sätt som påminner om Gunnebo.

En intressant iakttagelse rörande planteringsytan i lustträdgårdens parterranter är ett antal regelbundna markeringar, vilka kan uppfattas som fyrkantiga i förhållande till trädmarkeringarna. En möjlig tolkning av dessa skulle kunna vara att de var urnor eller statyer, liknande de som fanns på Gunnebo. Kanske använde man urnor eller statyer på ett sådant vis även på Rosenlund.

Åsens gård

Karlson (2014) redogör för kopplingen mellan Rosenlunds herrgård och Åsens gård. Han berättar att Åsens gård byggdes år 1784 av Axel Johan von Köhler och att den är belägen cirka fyra kilometer väster om Rosenlund.

Von Köhler var, liksom Posse, jurist vid Göta hovrätt och man spekulerar i om de var goda vänner och anlade sina gårdar i samråd.⁸ Karlson (2014) skriver att herrgårdarna Rosenlund och Åsen påminner om varandra i stil och utseende, men Åsens gård är nästan tre gånger större. Det herrgårdsbyggnaderna definitivt har gemensamt, som kan ses än idag, är träsnideriet kring fönstren i frontonen. Enligt Andréasson, Pettersson och

---

⁸ Claes Pettersson, arkeolog, Jönköpings läns museum. Samtal den 23 april 2014.

Winroth (2011, s. 8) menar Karlson att de är så lika varandra att man kan anta att det är samma hantverkare som snidat dem. Utöver detta beskriver Karlson (2014) att gångarna är anlagda med samma symmetri i förhållande till respektive huvudbyggnad och att båda gårdarna sannolikt hade parterrer anlagda på liknande sätt intill byggnaden.

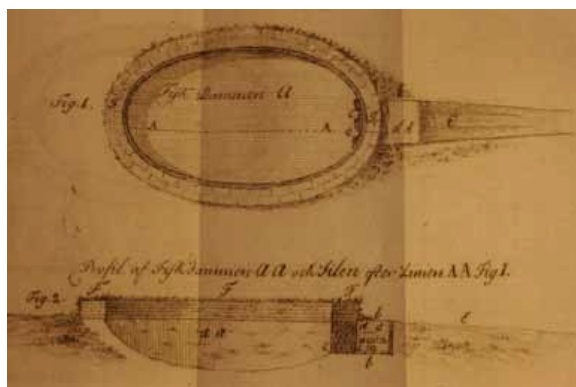

T.v.: Åsens gård med dess park 1913. Åsen är en anläggning av liknande storlek och med liknande uppbyggnad som Rosenlund. Karta i gårdsarkivet. Foto i Jönköpings läns museums samlingar. Publicerad med tillstånd.

T.h.: Åsens gård idag, vy i nordöstlig riktning. Foto: Anna Nystedt april 2014.

En intressant likhet finns mellan den befintliga dammen på Åsen och den återfunna dammen på Rosenlund. I rapporten *Åter till Rosenlunds park* (Pettersson 2013, s. 18) omnämns en artikel i *Kungliga Patriotiska Sällskapets hushållsjournal* från 1786, som handlar om en oval fiskdamm. Enligt Andréasson och Pettersson (2014) bedöms denna stämma väl överens med de båda juristernas dammar.

Ritning över fiskdamm i en artikel publicerad i *Kungliga Patriotiska Sällskapets hushållsjournal* 1786. Ritningen till dammen stämmer väl överens med Posses och Köhlers dammar vid respektive herrgård. Bild ur Pettersson (2013, s. 18). Publicerad med tillstånd.

Då kartbilder över gårdarna jämförs kan man se att de ovannämnda dammarna är belägna med ett liknande förhållande till husen, att de båda gårdarnas entréväg till huset vetter från dess kortsida och ansluter till den ena långsidan och att trädgårdarna är axiellt uppbyggda (Karlson 2014).

Analys av koppling mellan Åsens gård och Rosenlund

Rosenlund och Åsen har trädgårdsanläggningar som anlades vid samma tid. Deras övergripande strukturer framträder på kartorna, men deras detaljer är ännu okända. Rosenlunds herrgård och Åsens gård har uppenbart stora likheter med varandra och utifrån det antar vi att dessa gårdar följde samma tidsideal. Kartan över Åsens gård ger en grov uppfattning om trädgårdens och bebyggelsens förhållande till varandra i en anläggning av liknande storlek som Rosenlund.

Så kan Rosenlunds trädgård ha sett ut

Nedan finns planen över hur Rosenlunds trädgård kan ha sett ut i slutet av 1700-talet utifrån våra analyser. Nedan följer beskrivningar av denna trädgårds olika beståndsdelar, vilka motiveras och analyseras var för sig efter varje beskrivning.

1. Gräsparterr

Stenkantade parterrer med klippt gräs och dekorativa mönster/slingor av buxbom.

Motivering och analys

Vi tror att parterrererna kan ha varit gräsparterrer med enklare buxbomsmönster. Gräsparterrer låg i tiden (Andersson, Jonstoj & Lundquist red. 2000, s. 312), och Rosenlund omfattade troligen detta ideal. Klippt gräs var något fint i och med att det var tvunget att klippas för hand.⁹ Vi övervägde fram och tillbaka om parterrererna kunde ha bestått av enbart gräsmatta, men i och med att det är de parterrer som ligger närmast huset och därmed är ”finparterrer”, så tror vi att man valde att smycka ut dem lite extra.

I och med att stilidealet var en förenklad form av den barocka stilen antar vi att utsmyckningen bestod av buxbom i enkla mönster. Möjligheten finns att mönstren bestod av lingon.¹⁰ Utsmyckning av lingon hade betonat nyttoaspekten i denna del av trädgården, men eftersom buxbom tas upp som en av de mest karaktäristiska växterna för tiden enligt Ahrland (2005, s. 92) så anser vi att det är ett mer troligt alternativ.

2. Plate-bande

Stenkantade plate-bandes med perenner och lökväxter, bland andra tulpaner, hyacinter, narcisser, ranunkler och liljor.

Motivering och analys

Liksom experterna antar vi att plate-bandes omgärdat de två rektangulära parterrererna intill huvudbyggnaden (se Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 23). Antagandet grundas på att stankanterna är dubbelradiga på en visuellt framträdande plats i trädgården. Att anlägga plate-bandes låg dessutom i tiden (Andersson, Jonstoj & Lundquist red. 2000, s. 312).

I och med att dessa plate-bandes är i visuellt fokus i trädgården förutsätter vi att praktfulla växter användes där. Det är troligt att man valde några av de växter som Lundberg (Mårtensson red. 2002, s. 88-91) angav som särskilt praktfulla.

3. Orangerigård

Grusplan med mörkt rullgrus där man placerade ut krukor och urnor med exotiska växter från orangeriet.

Motivering och analys

Utifrån georadarundersökningen (Pettersson 2013, s. 16) vet vi att det närmast herrgårdens västra fasad finns en stor yta med mörkt rullgrus, av samma sort som i gångarna. Denna yta är relativt stor; utifrån våra mätningar i plan är den cirka 21 gånger 30 meter, och borde rimligtvis ha använts till någonting. Vi tror att detta utrymme kan ha tjänat som orangerigård, i enlighet med uppgifter i Ahrland (2005, s. 85). Antagandet stöds även av Andréasson som berättar om modet att placera ut exotiska orangeriväxter i trädgården under sommartiden.¹¹

⁹ Anna Andréasson trädgårdsarkeolog, Stockholms universitet. Samtal den 28 april 2014.

¹⁰ Jens Heimdahl kvartärgeolog, Riksantikvarieämbetet. Samtal den 28 april 2014.

¹¹ Anna Andréasson trädgårdsarkeolog, Stockholms universitet. Samtal den 28 april 2014.

Illustrationsplan över hur Rosenlunds formträdgård kan ha sett ut då den var nyanlagd i slutet av 1700-talet. Illustration av Malin Edström och Anna Nystedt. Mått från Lars Winroths kartsammanställning.

4. Orangeri

Orangeri med exotiska växter som till exempel citron, pomerans, oliv, lager och olika kryddor.

Motivering och analys

Vi har, efter litteraturstudier och experternas utlåtanden (Andréasson & Pettersson 2014; Flinck 1994, s. 49) valt att tolka husgrunden som tillhörigt ett orangeri. Vid en ståndsmissig gård av detta slag förväntar vi oss att finna ett orangeri som kan förse hushållet med kryddor, exotiska frukter och växter till prydnad i kruka och sommarrabatt. Vi gör denna tolkning mot bakgrund av herrgårdens, parkens och ägornas storlek och Gustav Mauritz Posses ämbete vid Göta hovrätt.

5. Terrassering

Terrassering mellan finparterrerna närmast huset och de centrerade parterrerna längre ner, västerut i trädgården.

Motivering och analys

Eftersom trädgården på Rosenlund sluttar ner mot staden och Vättern (Karlson & Sörensen 2005, s. 12) och Lundberg förespråkade att trädgårdsytorna skulle vara helt plana (Mårtensson red. 2002, s. 85-86) så antar vi att där funnits någon form av terrassering. Terrassering återfinns även på Gunnebo vilket vi tolkar som ett exempel på något som troligen var vanligt förekommande i formella trädgårdar.

6. Gräsparterr

Enklare parterr med endast klippt gräs, kantad av buxbomshäckar. I buxbomshäckarna finns ursparningar där urnor, inspirerade från antiken, med orangeriväxter placeras.

Motivering och analys

I och med att tidens trädgårdsideal blev enklare (Groth 2000, s. 9-10) och att klippt, välskött gräs enligt Andréasson var något fint, så tror vi att denna parterr kan ha varit just en enkel utsmyckad gräsparterr. Runtom parterren antar vi att häckar av den karaktäristiska buxbomen planterats. Antagandet om buxbom kan dock diskuteras eftersom flera arter kan ha varit fullt rimliga på platsen. Alternativ till buxbom är liguster, som användes i till exempel köksträdgården på Östanå, eller någon annan formbar, relativt lågväxande art. I och med att buxbom beskrivs som den mest karaktäristiska växten i formträdgården under denna tid (Ahrland 2005, s. 92), så kan den i vilket fall som helst ha använts som inramande häckväxt. Därför föreställer vi oss buxbom som den kanske troligaste arten i häckarna kring gräsparterren.

På bilderna av Gunnebo kan noteras hur man sparar ut utrymmen i häckarna längs gångvägarna där man placerat planteringskärl, vilket vi också, utifrån kartmaterialet, tolkar att man kan ha gjort på Östanå. Detta kan vara något man gjorde även på Rosenlund, för att dekorera den annars väldigt enkla gräsparterren. Urnorna antas ha varit i antikinspirerad stil då antika element enligt Groth (2000, s. 9-10) var vanligt förekommande under den gustavianska tiden.

7. Odlingsparterr med nyttoväxter

Parterr indelad i geometriska odlingsytor för nyttoväxter, till exempel kål och jordgubbar. Dessa ytor är separerade med gräsgångar. Hela parterren är kantad av en klippt buxbomshäck.

Motivering och analys

Eftersom nyttoaspekten var viktig i slutet av 1700-talet¹² och Posse var bland de första medlemmarna i lantbruksakademien (Pettersson 2013, s. 12) antas att han på något sätt ville ge nyttan plats i trädgården. Mot bakgrund av detta tror vi att det fanns en odlingsparterr på denna plats i trädgården.

På grund av att det inte finns några spår efter gångar på tvären i karteringsbilderna över detta område antar vi att det inte fanns några gångar av till exempel grus eller stenmjöl anlagda i parterren. För att trädgårdsmästaren skulle ha möjlighet att sköta odlingarna tror vi dock att det kan ha funnits någon form av enklare gångar, som huvudsakligen var till för denne. Därav antas att det kan ha funnits gräsgångar i parterren. Antagandet förutsätter att en enkel gräsgång som främst trädgårdsmästaren använde inte gjorde tillräckligt stora avtryck för att det ska synas på georadarundersökningen. Slutligen förmodas att en buxbomshäck, med ursparningar för antikt inspirerade urnor av samma slag som kring gräsparterren, inramade även denna parterr. Detta för att bibehålla ett sammanhållet intryck i trädgården.

8. Boské

Boské av liguster indelad i former av gångar med gräs. I boskéns inre rum finns en rosenplantering.

Motivering och analys

Eftersom komplexiteten enligt Ahrlund (2005, s. 85) ofta var högre i själva formträdgården än i trädgårdens övriga delar är det rimligt att föreställa sig en hög komplexitet på flera ställen än i finparterrer på Rosenlund. Boskéer var ett av de element man använde för att uppnå hög komplexitet i 1700-talets trädgårdar (Ahrlund 2005, s. 46).

En annan aspekt som skulle kunna tala för en boské på Rosenlund är att det under denna tid enligt Ahrlund (2005, s. 85) var vanligt att bygga rumslighet med hjälp av växtligheten. Boskéerna finns dessutom representerade på såväl Gunnebo som Sparreholm.

Trädgårdsidealet vid denna tid inkluderade idén att anläggningarna skulle vara tilltalande att se ovanifrån.¹³ Boskéerna bör ha varit en väsentlig del av dessa upplevelser. I många av de bilder av formträdgårdar som vi studerat, finns gångar i boskéerna. Vi tror därför att det fanns boskéer med gångar även på Rosenlund. Vårt antagande är att gångar anlades för att skapa mönster i boskéerna, för att besökarna skulle kunna strosa i dem och för att underlätta trädgårdsmästarens skötselarbete. Inga spår av gångar syns dock på georadarundersökningarna, så därför är vår uppfattning att de var anlagda i ett material som ger mindre avtryck än grusgångar, till exempel gräs.

I det som är centrum i boskéns inre rum kan man från georadarundersökningen urskilja en planteringsgrop som är tre gånger fyra meter bred (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 24-25). För att det som planterades i denna skulle synas även om man inte stod inne i boskén bör här ha funnits någon form av praktfull, lite högre växt. Alltså inte låga perenner. I och med att Flinck (1994, s. 54) ger exempel på att man använde

¹² Anna Andréasson trädgårdsarkeolog, Stockholms universitet. Samtal den 28 april 2014.

¹³ Anna Andréasson trädgårdsarkeolog, Stockholms universitet. Samtal den 28 april 2014.

flera olika sorters rosor i 1700-talets formträdgårdar, är det möjligt att en rosenplantering funnits i denna planteringsgrop.

9. Antikinspirerad staty

Blickfång i form av antikinspirerad staty.

Motivering och analys

Utifrån georadarundersökningarna och utgrävningen vet man att det på just denna plats finns rester av ett runt lerbudament (Pettersson 2013, s. 18).

Inom den gustavianska stilen var det modernt med antika element och Gustav III tog under den gustavianska tiden med sig antika statyer hem till Sverige från Italien (Groth 2000, s. 9-10). Groth beskriver att dessa två faktorer influerade hela landet. Därför anser vi att det vore rimligt om Posse kände till detta och därav ville ha en antikt inspirerad staty i sin egen trädgård.

10. Gångvägar med mörkt rullgrus

Parallella gångvägar som löper i trädgårdens längdriktning täckta av mörkt, svallat grus.

Motivering och analys

Gruset beskrivs av arkeologen som varit med vid utgrävningen som svallat i en mörkt, brun-röd färg.¹⁴ Analysen av georadakararteringen bedöms i detta fall som otvivelaktig angående uppfattningen att det rör sig om gångvägar (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 15).

11. Lindallé

Lindallé som bildar en fond till trädgården.

Motivering och analys

En excedraformad allé är vanligt att se i avslutningen av formträdgårdar. Exempel på det är Sparreholm, Östanå och Gunnebo. Rörande Rosenlunds park finns å andra sidan en teori om att den anlades så pass låg och öppen att de blottade klippbranterna i det avskogade 1700-talslandskapet vid Odensberg syntes och utgjorde en del av parkens fond (se Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 24 och Andréasson & Pettersson 2014). Detta är en intressant tanke och ett möjligt scenario. Likheten mellan Sparreholm, Östanå och Gunnebo, med respektive trädfonder i trädgårdarna, bedömer vi vara ett troligt mönster och en avslutning även vid Rosenlund, trots ovan nämnda teori om en öppen anläggning. Kanske kan man tänka sig att siktlinjen ändå delvis fanns i och med att man kunde se genom träden.

Enligt Lundberg var alléer och valvgångar av lind och lönn att föredra vid anläggning av en formträdgård. Dessa skulle anläggas som en inramning av trädgården (Mårtensson red. 2002, s 85-86). Av Lange (1999) framgår att ett flertal olika arter kan ha utgjort trädrader, alléer och häckar vid Rosenlund. Lind, lönn, ask och hästkastanj är exempel på kända trädarter vid den aktuella tiden. Med hänsyn till lindens popularitet under 1600-talet så är det rimligt att räkna med den som ett troligt inslag i Rosenlunds trädbestånd. Därtill kan alltså flera andra trädarter ha utgjort stomme i anläggningen. Exempelvis kan den relativt sent introducerade hästkastanjen ha varit ett eftertraktat inslag.

---

¹⁴ Claes Pettersson arkeolog, Jönköpings läns museum. Samtal den 23 april 2014.

12. Frukträdgård

Frukträdgård med odling av frukt.

Motivering och analys

Baron Posse antas ha varit trädgårdsintresserad (Karlson & Sörensen 2005, s. 7) och sannolikheten är stor att han påverkats av fysiokratismens intåg i landet på samma sätt som den nationellt framstående arkitekten Carl Fredrik Adelkrantz (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 22). Därmed är det också sannolikt att Posse var positivt inställd till att ha träd för nyttoändamål i sådan närhet till formträdgården som denna frukträdgård befinner sig i.

Då vi studerade kartan över Östanå slogs vi av att dess trädskolegård och frukträdgård kantar trädgården. Utifrån detta, i kombination med den tydligt bearbetade marken som syns i Rosenlunds georadarkartering på den aktuella platsen, är det rimligt att en frukträdgård kan ha legat här. Måtten mellan Rosenlunds frukträd skulle kunna ha varit desamma som arkitekt Adelkrantz enligt uppgift i Olausson (1993, s. 336) angav i sitt uttalande i Vetenskapsakademien, det vill säga 10 till 12 alnar i fyrkant.

13. Bänkgård med grönsaksodling

Odlingsland och bänkgård med varm- och kallbänkar för odling.

Motivering och analys

Eftersom det på kartan från 1896 går att se att det i anslutning till denna plats låg en trädgårdsmästarbostad (Karlson & Sörensen 2005, s. 9) så utgår vi från att den låg där även på 1700-talet.

Då trädgårdsmästarens viktigaste uppgift vid en herrgård var att förse hushållet med ingredienser till herrskapets fina middagar (Ahrlund 2005, s. 136) finns möjligheten att denne hade en bänkgård i anslutning till sin bostad. En praktisk gårdsplanering bör, menar vi, ha styrt bänkgårdens läge till trädgårdsmästarbostadens område.

14. Transportväg ut mot ägora

Transportväg för transport till och från trädgården.

Motivering och analys

Liksom Andréasson antar vi att detta är en transportväg som leder ut till ägora.¹⁵

Enligt C. O. von Geddas karta över Rosenlund 1904 (se sid. 10) fanns en väg som ledde ut till ägora, vilket stödjer antagandet.

15. Fiskdamm

Oval fiskdamm med måtten 13,2 gånger 6 meter, det vill säga 22 gånger 10 alnar.

Dammens mått grundas på egna mätningar med skalstock i karteringsbilderna.

Motivering och analys

Dammens existens bevisas av utgrävningen på platsen (Pettersson 2013, s. 17-18). Att dammen anlades i samband med parkens tillkomst, det vill säga cirka 1790, anser Pettersson (2013, s. 18) är troligt med tanke på att en näst intill likadan damm finns på Åsens gård och att de i utformningen sammanfaller med en damm som beskrivs i en artikel i *Kungliga Patriotiska Sällskapets hushållsjournal* 1786 (Pettersson 2013, s. 18). Att dammen kan ha varit en fiskdamm är rimligt, med tanke på att nyttoaspekten enligt Ahrlund (1994, s. 49) låg i tiden. Det mest konkreta beviset för att det faktiskt har funnits fiskar i dammen är det fragment av fiskfjäll, tillhörande en karpfisk, som hittades vid utgrävningen av dammen (Andréasson, Pettersson & Winroth. 2011, s. 25).

---

¹⁵ Anna Andréasson trädgårdsarkeolog, Stockholms universitet. Samtal den 28 april 2014.

16. Häck

Klippt häck av buxbom.

Motivering och analys

Vi antar att en häck omgav trädgården för att bilda ett stramt ramverk. En tydlig axialitet i den formella trädgården är genomgående för tidens parkideal.¹⁶ Exempel på det är Sparreholm och Östanå gård. Vi funderade länge på vad som fanns på utsidan av gångvägarna. Alléer, trädrader, häckar eller ytterligare en parterr på vardera sidan om gångvägarna övervägdes. Efter slutsatsen att parterr och boské troligtvis var centrerade inom gångvägarna övervägdes huruvida trädgården kantades av en trädrad på utsidan av gångvägen. Stödet för en sådan trädrad var svagt medan däremot en häck uppfyllde syftet att tydligt avgränsa trädgården samtidigt som den kunde samspela på ett bra sätt med de övriga delarna vi förväntade oss att finna i Rosenlunds formträdgård. Vi argumenterar för att häcken bestod av buxbom eftersom det enligt Ahrlund (2005, s. 92) var en modern art under 1700-talet. Lange (1999) visar dock att ett flertal busk- och trädarter var kända i Skandinavien vid den aktuella tidpunkten. Alternativ till en enhetlig häck bestående av värmekrävande buxbom vid Rosenlund kan exempelvis ha varit liguster eller häckkaragan. Det kan också ha varit häckar av lind eller annat trädslag.

17. Infart från landsväg

Huvudvägen in till Rosenlunds herrgård.

Motivering och analys

Enligt Karlson och Sörensen (2005, s. 9) låg 1800-talets infart till herrgården på samma plats som idag. Eftersom vi inte funnit någon källa som tyder på att infarten har flyttats så utgår vi från att den låg där även på 1700-talet. Att Åsens gård har en liknande placering av sin infart stärker antagandet.

18. Nyttoträdgård

Odling av köksväxter, fruktträd och bärbuskar.

Motivering och analys

Andréasson och Pettersson (2014) bekräftar att det har funnits en nyttoträdgård på platsen sedan mitten av 1800-talet, men uppgift saknas om när den tillkom. Vi finner det troligt att Rosenlunds gård omsatte den kvantiteten frukt och grönt som kunde produceras i en nyttoträdgård av den aktuella storleken. Därför fanns det sannolikt en nyttoträdgård på platsen även under 1700-talet. Därtill var det vanligt att ha en nyttoträdgård som var separerad från formträdgården (Andersson, Jonstoj & Lundquist red. 2000, s. 90).

Struktur

Illustrationen över hur Rosenlunds trädgård kan ha sett ut då den anlades på 1790-talet är axiellt uppbyggd av strama geometriska former och enkla linjer. Den centrala längdaxeln är i fokus i denna trädgård.

Motivering och analys

Grundstommen i vårt förslag till trolig trädgårdsstruktur är de strukturer som presenteras utifrån georadarundersökningarna med tillhörande tolkningar i Andréasson, Pettersson och Winroth (2011, s. 15). Övriga strukturer har antagits med stöd av såväl samtal med Anna Andréasson¹⁷ som Groths (Groth 2000, s. 9-10) beskrivning av tidens stilideal.

¹⁶ Anna Andréasson trädgårdsarkeolog, Stockholms universitet. Samtal den 28 april 2014.

¹⁷ Anna Andréasson trädgårdsarkeolog, Stockholms universitet. Samtal den 28 april 2014.

Diskussion

I denna del av uppsatsen diskuteras metodval, arbetsprocess, felkällor och arbetets resultat. Allra sist ges exempel på frågor som uppkommit under arbetets gång som är intressanta att utreda vidare.

Metoddiskussion

Vi valde att använda oss av ett flertal metoder, då vi ansåg att detta krävdes för att måla upp en så heltäckande bild som möjligt av 1700-talets stilideal och Rosenlunds 1700-talsträdgård. Vi upplever att metoderna gav den information vi önskade finna inom detta arbete.

Georadarundersökningen med tillhörande rapport var givetvis en otrolig tillgång. Den gav oss ett stabilt utgångsläge i arbetet och en struktur att utgå ifrån. De möten och diskussioner vi hade förmånen att delta i under arbetet har även de varit väldigt värdefulla. I och med dessa fick vi ta del av kunskap och information rörande såväl Rosenlunds herrgård som tidens ideal i allmänhet, som vi inte kunnat hitta i litteraturen.

Att sammanställa en typisk bild av det sena 1700-talets formträdgård trodde vi skulle bli den lättaste delen i vårt arbete. Vår utgångspunkt var att det troligen fanns mycket information, tillgänglig för att sammanställas, men det visade sig snabbt vara fel. Om 1700-talets engelska landskapsparke finns en omfattande och lättillgänglig kunskap, men rörande tidens formträdgårdar är utbudet begränsat. Vi fick söka i enstaka kapitel i omfattande publikationer, däribland doktorsavhandlingar, för att finna information. Ett portalverk i 1700-talets trädgårdskonst har vi dock funnit i form av *Trädgårdspraxis År 1754* skriven av Peter Lundberg. Denna har varit till stor hjälp i vårt arbete.

Att studera samtida trädgårdar var en givande metod på så vis att det gav tydliga exempel – och bilder av – hur trädgårdsuttrycken vi läst om har applicerats i verkliga fall. Detta hjälpte oss att skapa en bild av hur dåtidens trädgårdar utformades.

Under arbetets gång uppmuntrades och övervägde vi flera gånger att söka i olika offentliga arkiv och eventuella gårdsarkiv efter information om Rosenlund, vilket hade varit mycket intressant och givande. Möjligheten finns att arbetet hade kommit närmare ett säkrare resultat med hjälp av denna metod. Att göra arkivundersökningar skulle dock ha varit mycket tidskrävande och hade inte med säkerhet givit något resultat, särskilt med tanke på att vi inte har någon tidigare erfarenhet av detta. En sådan metod hade inneburit att någon eller några andra metoder hade prioriterats lägre än de gjorde i denna process. Vi anser trots allt att vår bedömning i frågan var god nu som då.

Det som möjligen hade kunnat göras annorlunda är tidsplaneringen med platsbesök och andra möten. På ett sätt kändes det värdefullt att platsbesöket gjordes relativt tidigt, eftersom det gav en bra grund att arbeta med. Dock finns möjligheten att diskussionerna hade formats på ett bättre sätt om de planerats in senare, med mera tid att finna information och formulera frågor inför mötena.

Resultatdiskussion

Att ta fram en plankarta över hur Rosenlunds trädgård kan ha sett ut var svårare än vi väntat oss. Från början trodde vi att vi skulle kunna göra säkrare antaganden än de vi kunnat göra idag. Anledningen till detta beror delvis på den begränsade informationen om den aktuella tidens stilideal, men även på att den information vi funnit gav oss

många alternativ till beståndsdelar i en formträdgård. Bilden som ritats upp av Rosenlunds trädgård skulle mycket väl kunna spegla en 1700-talsträdgård. Det finns dock väldigt många andra alternativ som skulle ha fungerat likvärdigt i detta arbete och vi har inte haft tillräckligt med ledtrådar för att röna ut vilka av dessa alternativ som ligger närmast sanningen. Illustrationen över Rosenlunds park innehåller typiska 1700-talselement ordnade efter den struktur man funnit från utgrävningar och georadarundersökningen på platsen.

En svårighet i arbetet var att den parkstruktur som fastställdes vid georadarundersökningen inte alltid överensstämde med den bild vi fått av tidens ideal och Rosenlunds anläggning genom andra källor. Den återfunna strukturen under mark avvek i vissa delar från hur vi via litteratur, samtal och studier av samtida trädgårdar föreställt oss att Rosenlund kan ha sett ut. Till exempel finns det inga tvärgångar att hitta i karteringsbilderna, vilket vi utifrån liknande trädgårdar förväntat oss finna. Förmodligen var det inga konstigheter i avsaknaden av tvärgångar, men på grund av vår förväntan, var det svårt att bortse från detta.

Vi brottades också länge med hur de identifierade gångarna var dragna. Vi hade fått uppfattningen att dåtidens gårdar i enlighet med Groth (2000, s. 9-10) var symmetriskt uppbyggda med en gång som tydlig mittaxel. Detta stämde inte överens med hur de tre gångvägarna på Rosenlunds karteringsbilder är dragna. Vår föreställning var att det antingen borde ha funnits en fjärde gång i trädgårdens södra del, eller att den mellersta gången borde ha legat centrerad i förhållande till byggnaden.

Det var när vi studerade Östanås trädgård som vi fick idén om en fruktträdgård i trädgårdens norra del. Mängden trädpropar i denna del stärker teorin. Detta skulle i så fall innebära att själva formträdgården istället inramas av de två gångvägarna som ligger i symmetri med huset, vilket i sin tur ger en inbördes symmetri även i formträdgården.

Vi har under arbetet diskuterat i vilken utsträckning nyttoaspekter kom till uttryck i Rosenlunds formträdgård. Nyttoaspekten i formträdgården lyfts fram som något nytt för 1700-talet, som skiljer dess stilströmningar från den tidigare barocka stilen.¹⁸ I och med detta kan rimligheten i våra avvägningar rörande nyttoaspekten ifrågasättas. Borde den ha fått ta plats på fler ställen i formträdgården? Å andra sidan menar Andréasson att det ändå, trots nyttoaspektens framstående plats i 1700-talets lustträdgård, var utseendet som spelade den största rollen i formträdgården.¹⁹ I och med att det på Rosenlund fanns både köksträdgård, bänkgård, fruktträdgård och orangeri, var möjligen nyttoaspekter i själva formträdgården lågt prioriterade eller rent av överflödiga som statusmarkör.

Mängden och placeringen av nyttoväxter i formträdgården har avvägts mot den bild vi fått av tidens ideal. Om detta kan man dock resonera fram och tillbaka i oändlighet, och utan fröprover från utgrävningar eller information från ett gårdsarkiv kan vi inte säkert veta hur det låg till.

Felkällor

Som tidigare nämnts använde vi oss i stor utsträckning av Peter Lundbergs *Trädgårdspraxis År 1754* i vårt arbete, en källa som även många av våra andra källor refererar till. Detta skulle kunna tolkas som att det är en relevant och trovärdig källa, men det innebär även att vårt referensmaterial blir smalare då stora delar har grunder i samma källa.

---

¹⁸ Anna Andréasson trädgårdsarkeolog, Stockholms universitet. Samtal den 28 april 2014.

¹⁹ Anna Andréasson trädgårdsarkeolog, Stockholms universitet. Samtal den 28 april 2014.

När planen över hur Rosenlundsträdgård kan ha sett ut konstruerades utgick vi ifrån vad som är definitivt känt om trädgården och stödde våra antaganden på våra nyvunna kunskaper om det sena 1700-talets ideal. Vi har aktivt försökt att särskilja våra egna åsikter och smak från fakta, samt att bortse från hur vi hade velat uppleva trädgården. Det är dock lätt hänt att tänka ”det här var ju snyggare” eller ”sådär skulle inte jag ha tänkt” och så vidare. Vi är människor med inlärd ideal och normer påverkade av den tid vi lever i. Det kan ibland vara svårt att tänka sig att man ville ha det på ett helt annat, till synes ologiskt sätt förr i tiden.

Olika människor tolkar det de läser, ser och hör väldigt olika. I och med att vi varit två som samarbetat har vi verkligen fått uppleva hur olika vi har tolkat samma källor och hur vi skapar oss skilda bilder utifrån det vi läser, hör och ser. Om vi kan tolka information så olika, så kan källan förmodligen ha menat att vi ska tolka det vi läser eller ser på ett tredje sätt. Fördelen med att vi varit två är att vi åtminstone har sett allt ur två olika perspektiv och har haft möjlighet att diskutera processen. Därmed har vi förhoppningsvis kommit lite närmare sanningen. Vi har trots allt bearbetat och granskat vårt resultat kritiskt.

Slutreflektion

Det vi kommit fram till angående det sena 1700-talets trädgårdsideal gällande formträdgårdar är att det är svårt att koppla den till någon specifik stilepok; det finns inslag av såväl barock som gustaviansk stil. Genomgående beskrivs dock att en axial, symmetrisk uppbyggnad är viktig och att trädgårdarna är strama, men relativt enkla (Groth 2000, s. 9-10). Enligt arkeolog Claes Pettersson var nyttoaspekten något viktigt och nytt för tiden.

Vad gäller Rosenlunds trädgård så är inte alla strukturer kända fullt ut, än mindre detaljerna. Vi vet hur grundstrukturen ser ut, utifrån georadarundersökningen. Vi vet att man haft påkostade material, som till exempel det mörka rullgruset som fyllde alla gångar.²⁰

Vidare är det känt att ägaren, baron Posse, var en högt uppsatt man i Göta hovrätt (Andréasson, Pettersson & Winroth 2011, s. 8) som med stor sannolikhet hade betydelsefulla kontakter runt om i landet.²¹ Vi vet också att Posse var aktiv i Lantbruksakademien (Pettersson 2013, s. 12) och därav borde ha varit insatt i trädgårdsmodet, men även haft ett intresse för att ge plats för nyttoaspekten i sin egen trädgård. Utifrån dessa aspekter har vi antagit att Rosenlund var en ståndsmässig trädgård som var representativ för sin tid, samt att nyttoidealet bör ha funnits med i bilden.

I och med denna uppsats sammanställdes kunskap om det sena 1700-talets svenska trädgårdsideal i formträdgården. Därefter applicerades det på en specifik plats – Rosenlunds trädgård – och utifrån detta utformades en illustrationsplan. Resultatet av denna uppsats är alltså en illustration över hur Rosenlunds formträdgård kan ha sett ut när den anlades i slutet av 1700-talet. Detta är vår lilla pusselbit, i det stora pusslet som utgör Sveriges trädgårdshistoria.

---

²⁰ Claes Pettersson arkeolog, Jönköpings läns museum. Samtal den 23 april 2014.

²¹ Claes Pettersson arkeolog, Jönköpings läns museum. Samtal den 23 april 2014.

Frågor att undersöka vidare

Under arbetsprocessen uppkom många frågor och aspekter som inte kunde besvaras inom ramen för denna uppsats. Det vore givande att ta sig an dessa frågor i en framtida studie. Exempel på frågeställningar är:

- » Varför finns det så lite information om det svenska 1700-talets trädgårdsideal i den formella anläggningen?
- » Går det att göra en omfattande, grundlig sammanställning av det sena 1700-talets ideal i svenska formträdgårdar?
- » Hur vävdes nyttoväxterna in i den svenska formträdgården under slutet av 1700-talet?
- » Skulle man kunna komma närmare en verklig bild av hur Rosenlunds trädgård såg ut genom att söka i arkivsamlingar?
- » Hur skulle det se ut om man tog fram en rekonstruktionsplan över Rosenlunds trädgård där man behövde rätta sig efter faktorer så som lagar, regler, tillgänglighet och skötsel?

Referenser

- Adelsvapen-Wiki* (2014-04-25). Posse af Säby nr 57. http://www.adelsvapen.com/genealogi/Posse_af_S%C3%A4by_nr_57. [2014-05-08]
- Ahrland, Å. (2005). *Den osynliga handen: trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*. Diss. Sveriges lantbruksuniversitet. Alnarp: Univ.
- Andersson, T., Jonstoj, T. & Lundquist, K. red. (2000). *Svensk Trädgårdskonst: under fyrahundra år*. Stockholm: Byggförlaget.
- Andréasson, A. & Pettersson, C. (2014). Rosenlund och den glömda parken. I *Stormaktsstaden Jönköping: 1614 – 2014*. Nordman, A-M., Nordström, M. & Pettersson, C. (red.). Jönköping: Jönköpings läns museum. [opublicerat manus].
- Andréasson, A., Pettersson, C, & Winroth, L. (2011). *Den dolda lustgården: baron Posses park*. (Arkeologisk rapport 2011:32). Jönköping: Jönköpings läns museum.
- Flinck, M. (1994). *Tusen år i trädgården: från sörmländska herrgårdar och bakgårdar*. Stockholm: Tidens förlag/Torekällbergets museum.
- Groth, H. (1992). *Nyklassicismen i Sverige: Svenska inredningar och möbler 1770-1850*. Stockholm: Prisma.
- Gunnebo Slott och Trädgårdar (u.å.). *Elegans i stilträdgården*. <http://www.gunneboslott.se/tradgardarna/stiltradgarden>. [2014-05-16]
- Jönköpings kommun (u.å.). *Rosenlunds rosarium i Jönköping*. <http://www.jonkoping.se/upplevadora/friluftslivochmotion/parkerijonkopingskommun/rosenlundsrosariumijonkoping.4.7a1f311c13f106316b1503f.html>. [2014-05-20]
- Karlson, B. E. (2014). Lustgårdarna: Trädgårds- och parkhistoria kring Jönköping. I *Stormaktsstaden Jönköping: 1614 – 2014*. Nordman, A-M., Nordström, M. & Pettersson, C. (red.). [opublicerat manus].
- Karlson, B.E. (u.å). Tolkning av text till karta över Östanå. [opublicerat manus].
- Karlson, B.E. & Sörensen, M. (2005). *Antikvarisk utredning Rosenlunds herrgård*. (Byggnadsvårdsrapport 2005:25). Jönköping: Jönköpings läns museum.
- Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien (u.å.). *Historia*. <http://www.ksla.se/om-ksla/historia/>. [2014-05-09]
- Kungliga Patriotiska Sällskapetets hushållsjournal* (1786).
- Lange, J. (1999). *Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark indtil midten af 1900-tallet*. Frederiksberg: DSR Forlag.
- Lundquist, K. (2011). *Från Linné till idag: trädgårdsväxternas historia i Sverige II*. [Faktablad]. Fakta Trädgård-Fritid. Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet.
- Länsstyrelsen i Västra Götalands län och Mölndals stad (2007). *Vårdprogram, Gunnebo Slott och Trädgårdar: Engelska parken, stilträdgården och nyttoträdgårdarna*. <http://www.gunneboslott.se/images/dokument/Vardprogram.pdf> [2014-05-29]
- Mårtensson, H. red. (2002). *Trädgårdspraxis År 1754*. [av Peter Lundberg] Kalmar: Akantus.
- Nationalencyklopedin* (2014a). Formträdgård. <http://www.ne.se/formtradgard>. [2014-05-21].
- Nationalencyklopedin* (2014b). Parterr. <http://www.ne.se/lang/parterr/280343>. [2014-05-21]

- Nilsson, S. Å. (2014). Gustaviansk stil. *Nationalencyklopedin*.
<http://www.ne.se/lang/gustaviansk-stil>. [2014-05-21]
- Olausson, M. (1993). *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*. Diss. Uppsala: Univ. Stockholm: Byggförlaget.
- Olausson, M. (2000). Carl Fredrik Adelkrantz (1716-96). I *Svensk Trädgårdskonst: under fyrahundra år*. Andersson, T., Jonstoj, T. & Lundquist, K. red. Stockholm: Byggförlaget. ss. 80-87.
- Pettersson, C. (2013). *Åter till Rosenlunds park*. (Arkeologisk rapport 2013:29). Jönköping: Jönköpings läns museum.
- Programmet för odlad mångfald (u.å.). *Invigning av Rosenlunds Rosariums klonarkiv*.
http://www.pom.info/aktuellt/120702_nyhet-rosarium.htm. [2014-05-20]
- Svenska Akademiens ordbok* (2014-09-11). Fronton. <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> [2014-05-23].
- Wærn, K. (2000). Carl Wilhelm Carlberg (1746-1814). I *Svensk Trädgårdskonst: under fyrahundra år*. Andersson, T., Jonstoj, T. & Lundquist, K. red. Stockholm: Byggförlaget. ss. 88-95.